

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИДА ПСИХОЛОГИЯНИНГ
АҲАМИЯТИ

Ахмедов Фарход Сайдалиевич

*Малака ошириш институти Касбий тайёргарлик факультети Махсус
фанлар цикли ўқитувчиси, подполковник + 99899 822-63-27*

*Бутун куч ва салоҳиятимизни ягона улуг мақсадимиз – Янги
Ўзбекистонни барпо этишга қаратамиз.*

Шавкат Мирзиёев

Аннотация: *Мазкур мақолада ички ишлар органларида психологиянинг аҳамияти, психология тадқиқотчилари инсон хатти-ҳаракатларини тушунтириш учун ақлий ишлов бериш моделлари, бошқа соҳалари ва когнитив фан, тилишунослик ва иқтисод каби бошқа замонавий фанлар билан бирлаштирилди. Психология кўпроқ фанлараро ёндашувни олади ва инсоний бўлмаган субъектлар ва сунъий интеллектни ўрганишни ўз ичига олади. Фалсафий нуқтаи назардан, инсон онги ва унинг жараёнлари ҳақидаги чора-тадбирлар ёритилиб, фаолиятига таълуқли хулосалар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *Сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур, нутқ, психологик, қўрқув, стресс, классификация, мулоқот, когнитив, темперамент.*

Ички ишлар органларида психологиянинг аҳамияти катта. Бу органлар ўз фаолиятида инсонлар билан мунтазам мулоқотда бўлишади ва жиноятларнинг олдини олиш, жиноятларни текшириш, ҳуқуқбузарларни аниқлаш ва улар билан ишлашда психологик омиллар муҳим роль ўйнайди.

Психология соҳасида мукаммал дарсликлар ёзила бошлаган даврга 160 йил бўлди. Лекин бу билан фаннинг жамият ҳаётида тутган ўрни жуда ошиб кетди, деб бўлмайди. Ваҳоланки, инсон, унинг баркамоллиги, жамият

тараққиётига бевосита таъсири масаласи ўтиб бораётган асримизнинг охирига келиб, ўта долзарб ва муҳим муаммолар қаторидан жой олди.

XX-аср ва унинг эришган ютуқларидан энг муҳими шу бўлдики, техника, электроника ва бошқа шунга ўхшаш мураккаб технологияларни яратган инсон ва унинг бевосита кундалик ҳаёти билан боғлиқ муаммолар кўпайиб бориши билан характерланади. XXI-аср бўсағасида жуда кўплаб давлатларда бўлгани каби дунё харитасида муносиб ўрин олган мустақил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар бошланди.

Бу ислохотларнинг барчаси инсон омилини ҳар қачонгидан юқори савияга кўтариб, унинг кучи, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини бевосита тараққиёт, ривожланиш ва цивилизация билан узвий боғлади.

Психологиянинг қуйидаги асосий аҳамиятли жиҳатлари бор:

Жинойтларнинг сабабларини тушуниш: Ички ишлар ходимлари жиноятларнинг тўғри сабабларини тушунишлари учун психологик билимга эга бўлишлари керак. Бу, ўз навбатида, жиноятчиларнинг психологиясини ва уларнинг шахсий хислатларини таҳлил қилишга ёрдам беради.

Ишга ўтказиш ва таҳлил қилиш: Жиноятлар тергови пайтида гумондорлар билан сўровлар олишда психологик стратегияларни қўллаш муҳим. Бу, қўрқув, тахминлар ва ёлғонлардан сақланишга ёрдам беради ва жиноятни аниқроқ тушунишга имкон беради.

Психологик ёрдам ва тренинглар: Ички ишлар органларининг ходимлари стрессга қарши курашиш, мантиқий фаолият, ҳамда турли психоэмоционал ҳолатларда қарор қабул қилишни ўрганишлари керак. Бу учун уларга профессионал психологлар ёрдам беради.

Махсус ёндошувлар ва тактикалар: Психология ўқувчилари ва терговчиларга, психологик тажрибаларга асосланган махсус ёндошувлар билан ишлашни ўрганишда ёрдам беради. Бу ёндошувлар, жиноятчилар билан ишлашда муваффақиятли бўлиш учун аҳамиятлидир.

Жамоа иши ва психологик кўмак: Ички ишлар ходимларининг жамоавий иши ҳам психологик жиҳатдан муҳим. Улар бир-бирлари билан самарали алоқа ва кўмаклашишлари керак, бунинг учун мутахассислар орасида психологик ўзгаришлар ва тренинглар олиб борилади.

Шунингдек, ички ишлар органлари ходимлари учун психологияга бўлган тушунча ва билимлар ишнинг самарадорлигини оширишда катта аҳамиятга эга.

“Психогоя” сўзи ўзбек тилида одатда “психология” ва “психологик жараёнлар”га ишора қилиш учун ишлатилади. Бу сўзнинг тўғри маъноси “руҳий ҳолатлар ва инсоннинг ҳис-туйғулари, фикрлари, хулқлари ҳақидаги фан” ёки “руҳиятни ўрганиш” деб тушунилади.

“Психология” (юнонча “псйхелогос”) сўзидан олинган бўлиб, Психо-“руҳ”, “жон” логос – талимот деган маънони англатади.

Психик (руҳий) ҳодисаларнинг бутун мажмуйи одатда психика деган бир сўз билан аталади. Психика ўзга алоҳида бир олам эмас: у органик ҳаётнинг юксак шаклларида бўлиб, фақат ҳайвонлар билан одамларга хосдир.

Демак, ҳайвонларда ҳам ўзига яраша психика мавжуд. Одам психикаси ҳайвонлар психикасидан сифат жиҳатидан фарқ қилади. Одамда психик ҳаётнинг юксак шакли — онг бор. Ҳайвонларнинг психик ҳаёти одамнинг психик ҳаётига қараганда соддароқдир. Одам онгли зотдир.

Психик ҳодисаларнинг классификацияси

Билиш жараёнларига сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур ва нутқ киради.

Сезгилар - муайян пайтда сезги органларимизга: кўриш, эшитиш, туйиш, ҳид билиш ва бошқа шу каби органларимизга таъсир этиб турган нарсалардаги айрим хоссаларнинг акс этишидир. Масалан, қизил-оқни, ширин-аччиқни, оғир-енгилни сезамиз.

Идрок - теварак-атрофимиздаги нарсаларнинг яхлит ҳолда акс этишидир. Масалан, уй, гул, нутқ, мусиқа ва бошқа шу кабиларни идрок этамиз. Нарсалар сезгилар асосида идрок этилади. Сезги ва идрок - теварак-

атрофимиздаги нарса ва ҳодисалар ҳамда улардаги хилма-хил хоссаларнинг миямиздаги образларидир.

Хотира - нарса ва ҳодисаларни эсга олиш, сақлаш ва унутишдир. Улардаги хоссаларнинг сезги ва идрок орқали ҳосил бўлган образлари номнишонсиз йўқолиб кетмайди. Улар миямизда ўрнашиб, сақланиб қолади ва қулай шароитда яна эсимизга тушади. Илгари идрок этилган нарсаларнинг эсимизга туширилган образлари тасаввурлар деб аталади. Сезги ва идрок каби, кўнглимиздан кечган фикр, ҳисларимиз ва қилган ишларимиз ҳам мияга ўрнашиб, сақланиб қолади ва яна эсимизга тушади.

Хаёл - нарса ва ҳодисаларнинг идрок орқали миямизда ҳосил бўладиган образлардан ташқари, ўзимиз бевосита идрок этмаган нарсалар ҳақидаги тасаввурлар ҳам миямиздан катта жой олади. Масалан, ибтидоий одамнинг ҳаёт шароити ҳақидаги тасаввурларимиз, Марсдаги ҳаёт ҳақидаги тасаввуримиз ва шунга ўхшашлар. Бу тасаввурлар хотирамизда бор тасаввурлар асосида хаёлда (фантазияда) ҳосил бўлади.

Тафаккур - воқеликнинг умумийлаштирилган бевосита ва энг тўлиқ ҳамда энг аниқ интиҳосидир. Тафаккур жараёнларидаги фикрлар - муҳокама ва тушунчалар тушунилади ва вужудга келади. Одам фикрлаш фаолияти туфайли воқеликни идрок ва тасаввурларидагига қараганда аниқроқ, то'лароқ ва чуқурроқ билиб олади.

Нутқ - кишиларнинг тил воситаси билан алоқа қилиш усулидир.

Диққат - Юқорида кўрсатилган психик жараёнларнинг ҳаммаси одамда диққат мавжуд бўлгандагина юзага чиқади. Диққат - онгимизнинг ўзимиз идрок этаётган, тасаввур қилаётган, фикр юритилаётган ва айтаётган нарсамизга қаратиш, бир нуқтага тўплаш демакдир.

Психологик хизмат босқичлари

Психодиагностика - шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини баҳолаш, ўлчаш назариялари, тамойиллари ва воситаларини ишлаб чиқадиган психологиянинг бир бўлим ҳисобланади.

Психопрофилактика - турли касалликлар келиб чиқишида психоген омилларнинг олдини олиш масалаларини ўрганувчи фан. Бунда психолог, шахсда учрайдиган психологик муаммолар психологик касалликка айланиб кетишини олдини олиш учун ишлайди.

Психокоррекция - бу шахснинг тўлиқ ривожланиши ва ишлашини таъминлаш учун психиканинг муайян тузилмаларига йўналтирилган психологик таъсир сифатида таърифланади.

Бошқарув Психологияси

Лидер:

- ✓ Гуруҳдаги шахслараро муносабатларни тартибга солади.
- ✓ Етакчилик микро муҳит элементидир.
- ✓ Етакчилик ўз-ўзидан пайдо бўлади.
- ✓ Етакчилик камроқ барқарор.
- ✓ Раҳбарда санксиялар тизими мавжуд эмас.
- ✓ Раҳбар зудлик билан қарор қабул қилади.
- ✓ Раҳбарнинг ҳаракатлари доираси кичик гуруҳдир.
- ✓ Раҳбар:
- ✓ Гуруҳнинг расмий муносабатларини тартибга солади.
- ✓ Қўлланма макро муҳитнинг элементидир.
- ✓ Бошлиқ мақсадга мувофиқ тайинланади
- ✓ Қўлланма барқарор.
- ✓ Қарор қабул қилиш жараёни янада мураккаб ва кўплаб ҳолатлар билан шартланган.

- ✓ Ҳаракат соҳаси кенг ижтимоий тизимдаги кичик гуруҳдир.

Лидерлик ва раҳбарликни ўрганиш сабаблари:

- ҳар бир гуруҳда бир киши кичик жамоанинг қолган аъзоларига қараганда кўпроқ таъсирга эга ва бу инсон ҳар бир гуруҳда жуда муҳим рол ўйнайди;

- ташкилотларнинг фаолияти самарадорлиги паст бўлганда, экстремал вазиятларда бундай гуруҳлар раҳбарлари йўқ бўлса вазифани бажара олмайди;

• раҳбарлик – “бошлиқ-бўйсўнувчи”; лидерлик – “лидер-издош” каби қуйидаги тушунчаларга аниқлик киритиш учун бу мавзу ўз долзарблигини йўқотмайди. Раҳбарнинг шахсий хусусиятларини ўрганиш, уларни таҳлил қилиш ва бошчилик ва этакчиликнинг моҳиятини ўрганиш этакчининг (лидернинг) кейинги қадамларини башорат қилиш, унинг ҳаракатлари сабабини таҳлил қилиш ва раҳбарнинг у ёки бу ҳаракатларидан келиб чиқадиган муаммоларни ўз вақтида ҳал қилишга имкон беради.

Расмий лидерлик ўртасида фарқ бор – таъсир этиш ташкилотдаги расмий позитсиядаги лидердан ва табиий лидерликдан келиб чиқса - таъсир бошқалар томонидан раҳбарнинг шахсий устунлигини тан олишдан келиб чиқса. Кўпгина ҳолларда, албатта, бу икки турдаги таъсир катта ёки кичик даражада бир-бирига боғланган. Бу ерда муҳим нарсa лидернинг устунлик фазилатларига эга эканлиги эмас, балки унинг тарафдорлари унинг ушбу фазилатларга эга эканлигига ишонишида XX-асрнинг 70-йилларида ташкилотларни ўрганишда тизимлар назарияси ва тизимли ёндашув қўлланила бошланди, унга кўра ташкилот ташқи муҳит билан фаол алоқада бўлган очиқ тизим сифатида қаралади. Бу универсализмни рад этишга ва вазиятни бошқариш назариясининг пайдо бўлишига олиб келди, унга кўра идеал бошқарув мавжуд эмас ва унинг самарадорлиги вазиятга қараб менежер ҳаракатларининг этарлилигига боғлиқ. Лидерликнинг энг таниқли амалий моделларидан бири бу П. Херси ва К. Бланчарднинг вазиятли назариясидир. Ушбу назария бошлиқнинг бўйсунувчиларига ёки қулларига қаратилган. Унинг сўзларига кўра, этакчининг муваффақияти этакчилик услубини этарли даражада танлашига боғлиқ бўлиб, у ўзи бошқарадиган гуруҳ аъзоларининг этуклик даражасига мос келиши керак.

Лидерлик - бу гуруҳнинг алоҳида аъзолари хатти-ҳаракатларининг психологик характеристикаси, раҳбарлик эса гуруҳдаги муносабатларнинг ижтимоий характеристикаси ва биринчи навбатда бошқарув ва бўйсунуш ролларини тақсимлаш нуқтаи назаридир.

Лидерликдан фарқли ўлароқ, раҳбарлик жамият томонидан тартибга солинадиган ҳуқуқий жараён сифатида фаолият юритади. Бироқ, ушбу фарқларга қарамай, раҳбар ҳам, лидер ҳам ташкилот ходимларини рағбатлантириш, уларни муайян вазифаларни ҳал қилишга йўналтириш, ушбу вазифаларни ҳал қилиш воситаларига ғамхўрлик қилиш билан боғлиқ бир хил турдаги муаммоларни ҳал қилмоқда.

Раҳбар - бу бошқаларнинг ишини бошқарадиган ва унинг натижалари учун шахсан жавобгар бўлган шахс ҳисобланади. Яхши раҳбар бажарилаётган ишларга тартиб ва изчиллик билан ёндошади. У бўйсунувчилар билан ўзаро муносабатларини кўпроқ фактлар ва белгиланган мақсадлар доирасида қўради. Лидер - одамларни руҳлантиради ва ходимларда ғайрат уйғотади, уларга келажак ҳақидаги тасаввурларини беради ва уларнинг янги шароитга мослашишига, ўзгариш босқичидан ўтишига ёрдам беради. Бошқарув самарадорлигининг мезони - бу раҳбарнинг ваколат даражаси.

Бошлиқ ваколатининг уч шакли мавжуд: расмий ҳокимият; у эгаллаб турган лавозим раҳбарга берадиган ваколатлар, ҳуқуқлар тўплами туфайли. Раҳбарнинг расмий, норасмий ваколоти раҳбарнинг ўз бўйсунувчиларига таъсирининг 65% дан кўпроғини таъминлай олади, раҳбар ходимдан фақат унинг психологик ваколатига қўшимча равишда таяниб, 100% даромад олиши мумкин.

Ўрта асрларда психикага нисбатан ҳар хил кўринишдаги ғайритабиий қарашлар ҳукмронлик қилди. Шу туфайли психологик билимлар ривожланмай қолди. Аммо баъзи файласуфлар ва шифокорлар (Ибн Сино ва б.) асарларида бу соҳада олға қадам қўйилди. Инсон хусусиятлари тўғрисидаги маълумотлар қад. қўлёзмалар, ёдгорликларда ўз аксини топа бошлади. Турли мамлакатларда ва шаҳарларда тузилган академияларда (Хоразм, Самарқанд, Киев, Москва ва б. шаҳарларда) Психология юзасидан тингловчиларга сабоқ берилган.

Европа Уйғониш даврида Леонардо да Винчи, Х. Вивес кабилар Психология ривожига ўз ҳиссаларини қўшдилар. 18-асрга келиб М.В. Ломоносов, А.Н. Радищев, Г.С. Сковорода, Т. Гоббс, Б. Спиноза,

Г. Лейбниц, Ж. Локк, К.А. Гельвеций, П.А. Гольбах, Д. Дидро П. да бир талай кашфиёт қилдилар, уни амалий маълумотлар б-н бойитдилар. Психология 19-асрнинг 2-ярмига келиб мустақил фан сифатида ажралиб чикди. Немис олими В. Вундт Лейпцигда 1879 йил дастлабки экспериментал лабораторияни жиҳозлашга эришди.

Психология тараққиётида умуман 19-асрдаги экспериментлар алоҳида аҳамият касб этди. Бу даврда психологик реал воқеликни ўрганиш учун методлар мажмуаси қўллана бошланди: кузатиш, лаборатория эксперименти, табиий эксперимент, фаолият натижасини таҳлил қилиш, руҳий жараёнларни моделлаштириш генетик методи, тест, эксперт баҳолаш, интервью, анкета, сўровнома, таржимаи ҳол ва ҳ. к. 19-аср охири ва 20-аср бошларида қатор психологик илмий мактаблар, йўналишлар вужудга келди: бихевиоризм, гештальтпсихология, персонализм, фрейдизм ва ҳ. к. П. нингривожига И. М. Сеченов (психиканинг рефлектор табиати), И.П. Павлов (олий нерв фаолияти) таълимотлари муҳим ҳисса бўлиб қўшилди. Россияда В. М. Бехтерев экспериментал лаб. (Қозон, 1885), Харьков университети ва Н. Н. Лангенинг Одессадаги лаб., Г. Челпановнинг Киевдаги, С. Корсаковнинг Москвадаги, кейинчалик В.М. Бехтерев, А. Лазурский, А. Нечаевларнинг Петербургдаги, В. Чижнинг Юрьев (Тарту, Эстония)даги экспериментал лаб. лари П. тараққиётига алоҳида таъсир ўтказди. 1912 йил Москва университетида Психология институти очилди. Шу йилда И.А. Сикорский томонидан Киевда жаҳонда биринчи марта Болалар психологияси институти ташкил қилинди. 20-асрнинг 1-ярмида Россияда К.Н. Корнилов, П. П. Блонский диалектикага асосланган илмий Психологияни яратишга киришдилар.

Психологик бошқарувда уч хил ёндошув мавжуд

Авторитар бошқарув (лотинча: аусторитас –“ҳокимият”) - давлатни идора қилиш усули. Авторитаризмда сиёсий ҳокимият ҳукмдор шахснинг ёки етакчининг сиёсий иродаси ва қарорлари асосида амалга оширилади. Бу бошқарув усулидан фойдаланадиган инсонлар қаттиққўл бўлишади.

Демократик бошқарув усули - бу етакчининг гуруҳ ёки жамоа аъзоларининг фикрлари асосида қарор қабул қиладиган этакчилик услуги. Қарорлар фақат раҳбар томонидан қабул қилинадиган автократик этакчиликдан ва лидер гуруҳни қарор қабул қилишда тўлиқ эркинликдан воз кечадиган лаиссез-фаире этакчилигидан фарқли ўлароқ, демократик лидер қарор қабул қилиш жараёнига гуруҳ аъзоларини ўз ичига олади.

Либерал бошқарув усули - одамларнинг ўзини, хатти-ҳаракатларини, мулкни бошқаришда эркин деган нуктаи назарга асосланган фалсафий, иқтисодий ва сиёсий дунёқараш, назария.

Либерал бошқарув усули одатда вақтинчалик раҳбар бўлиб ишлаётган шахсларга хосдир.

Когнитив психология - бу диққат, тилдан фойдаланиш, хотира, идрок этиш, муаммоларни ҳал қилиш, ижодкорлик ва фикрлаш каби ақлий жараёнларни илмий ўрганиш. Когнитив психология 1960-йилларда хулқ-атвордан танаффусда пайдо бўлган, у 1920-йилдан 1950-йилгача кузатилмайдиган психик жараёнлар эмпирик фан доирасидан ташқарида деб ҳисоблаган. Ушбу танаффус тилшунослик ва кибернетика, шунингдек, амалий психология тадқиқотчилари инсон хатти-ҳаракатларини тушунтириш учун ақлий ишлов бериш моделларидан фойдаланганлари сабабли пайдо бўлди. Когнитив психологиядан олинган иш психологиянинг бошқа соҳалари ва когнитив фан, тилшунослик ва иқтисод каби бошқа замонавий фанлар билан бирлаштирилди. Когнитив психология соҳаси когнитив фан билан бир-бирига мос келади, у кўпроқ фанлараро ёндашувни олади ва инсоний бўлмаган субъектлар ва сунъий интеллектни ўрганишни ўз ичига олади. Фалсафий нуктаи назардан, инсон онги ва унинг жараёнлари ҳақидаги фикрлар қадимги юнонлар давридан бери мавжуд. Милoddан аввалги 387-йилда Платон мияни ақлий жараёнларнинг ўрни деб ҳисоблаган. 1637- йилда Рене Декарт одамлар туғма ғоялар билан туғилади, деб тъкидлади ва онг-тана дуализми ғоясини илгари сурди, у субстанция дуализми деб номлана бошлайди.

Шахснинг йўналганлиги

Экстравертлар – онги ташқи дунёга йўналган шахслар. (*Мисол: Кўчада кетаётган шахс, ёнидан машина ўтиб, сув сачратиб кетди. Экстраверт инсонлар ҳамма айбни машина ҳайдовчисига оғдаради. Секинроқ ўтса бўладирди, кўлмакни босмаса бўларди деб.*) Ташқи дунё улар учун бирламчи, ички дунёси эса иккиламчидир. Атрофмуҳитда бўлаётган воқеа ва ҳодисалар экстравертлар диққат-эътиборида ҳар доим устунлик қилади, шахсий муаммолар эса улар учун кейинги ўринга тушиб қолади. Масалан, экстраверт бетоб бўлиб қолса ҳам уни ташқи дунёда бўлаётган воқеалар қизиқтиради, улар ҳақида сўзлаб ўтиради, ўзини саломатлиги эса улар учун гўёки аҳамиятсиз. Юнг тили билан айтганда, экстравертлар ташқи дунёни ўзгартиришга устамон бўлишади ва ички дунё эса улар учун эътибордан четда қолади. Улар ёлғиз ишлашдан кўра жамоа билан ишлашни хуш кўришади ва жамоани бошқаришга ҳам интилишади.

Интровертлар – онги ички дунёсига йўналган шахслар. (*Мисол: Кўчада кетаётган шахс, ёнидан машина ўтиб, сув сачратиб кетди. Интроверт инсонлар ҳамма айбни ўз зиммасига олади. Четроқ юрсам бўларкан, кўлмакка яқин бормаслигим керак эди деб.*) Улар учун ўзларининг ички муаммолари муҳимроқ бўлиб, ташқи дунёда бўлаётган воқеа ва ҳодисалар иккиламчидир. Ўз ички дунёсига ғарқ бўлган интровертларни гўёки ташқи олам қизиқтирмайдигандек тасаввур қолдиради. Бироқ ташқи дунёда бўлаётган воқеа ва ҳодисалар интроверт шахсиятига алоқадор бўлса, уларнинг диққатеътибори ташқи дунёга йўналади ва бу вазият вақтинча давом этади. Интровертлар экстравертларга қараганда жамоа бўлиб ишлашдан кўра, ёлғиз ишлашни хуш кўришади.

Шахс - алоҳида индивид, моҳиятан яхлит ижтимоий-ахлоқий олам. У ўзида инсон моҳиятини, унинг мавжудот сифатидаги қадриятини мужассам этади. Шахс ижтимоий-гуманитар фанларда ўз йўналиши, тадқиқот объекти ва мақсади нуқтаи назаридан турлича талқин этилади. У ўта мураккаб, зиддиятли, қарама-қарши, ўзини ўзи инкор этадиган мавжудот сифатида, биологик, физиологик, ижтимоий, маънавий, руҳий, ахлоқий ва эстетик ақл-идрок,

тафаккур объекти сифатида, ҳатто, фалсафий ва мантикий, яшаш ҳукуқи ва ҳаёт мантиғи жиҳатидан тадқиқот манбаига айланиши мумкин.

Шахснинг шаклланиш омиллари кўп ва хилма-хиддир. Масалан, генетик (наслий), биологик-табiiй, маданий, ижтимоий ҳаёт тажрибаси, ўз турдошлари билан муносабатлар ва бошқалар шахснинг генетик жиҳати унинг наслий асоси, аجدодларидан етиб келган физиономия, феъл-атвор билан, биофизиологик жиҳати эса яшаш учун қувват олиш, овқатланиш, жинсий алоқага киришиш ва насл қолдириш сингари индивидуал эҳтиёж билан белгиланади.

Шахс, моҳиятига кўра, маданийлашган, онг, ақл орқали фаолиятини бошқариш имкониятига эга бўлган, ижтимоий-тарихий анъана, турмуш тарзи ва тажрибага асосланган муайян авлодлар вакили. Шахс феномени инсон оламининг бутун мураккабликларини ўзида мужассам этади. Уни ҳар томонлама ўрганиш мақсадида турли даврларда тадқиқот олиб борилган. Айниқса, шарқда у юксак ахлоқий-маънавий меъёрлар орқали тушунилган ва олий хилқат, бебаҳо қадрият деб ҳисобланган. Инсон шахс сифатида комилликка интилади, ҳаёт мазмунини бойитади, шу асосда кишилик жамиятининг гўзал ва фаровон бўлишига эҳтиёж сезади.

Шахс психологияси - бу шахсни ва турли индивидуал жараёнларни ўрганадиган психология соҳаси ҳисобланади. Шахснинг борлиқ, ҳаёт, жамият ва атрофдагилар билан бўлган муносабатларининг яхлит тасвирини яратишга уринишга асосий эътибор қаратилади. Бундан ташқари, психик тараққиётнинг динамик томонлари, индивидуал фарқлар ўрганилади.

Ид – бу шахснинг онгсиз қисми бўлиб, туғма инстинктлардан иборат. Буларга ўзини ҳимоя қилиш, овқат излаш ва сексуал инстинктлар киради. Ид онг остига яширинган, тўғрироғи “Мен” уни онг остига тикиштирган. Шу боис Ид тажовузкор. Ид биологик қонунларга асосланиб фаолият кўрсатади.

Эго (Мен) – бу шахснинг онгли қисми бўлиб, ҳаёт мобайнида олинган илм ва кўникмалар ҳамда тажрибалар асосида шаклланади. Ид – одам туғилгандан бошлаб фаолият кўрсатади (сексуал инстинкт биров кейин), Эго эса шахс ўзини англагандан сўнг фаолиятини бошлайди. Эго ҳар доим Идни ўз

назоратида ушлашга интилади ва шу боис улар мурасасиз жангда. Ид ўзининг инстинктив эҳтиёжларини биологик қонунлар асосида қониктиришга интилса, Эго бу масалада ижтимоий муҳит қонун-қоидаларига амал қилишга интилади, Супер-Эго билан мурасани бузмасликка ҳаракат қилади.

Супер-Эго (Супер-Мен) – бу ижтимоий муҳитда мавжуд бўлган жамият қонунлари, ахлоқ тамойиллари ва дин талаблари. Супер-Эго – индивиднинг шахс бўлиб этилишида муҳим аҳамиятга эга бўлган ва кейинчалик шахснинг таркибий қисмига айланган инсоний қадрият, урф-одат, диний эътиқод, виждон, ахлоқ ва шу каби юксак ғоялар мажмуаси. Супер-Эго ва Эго онгсиз Идни назоратда ушлашади, уни онг даражасига сизиб чиқишига тўсқинлик қилишади. Агар Ид га тўла эркинлик берилса, инсоннинг турмуш тарзи ҳайвонлар ҳаётига ўхшаб қоларди ва шахсга катта путур этказарди.

Темперамент ва унинг типлари

Темперамент – одамнинг индивидуал хатти-ҳаракатларини ифодалаб турувчи туғма ва турғун психофизиологик хусусиятлар йиғиндиси. Темперамент туғма ва ўзгармасдир. Инсон қайси темперамент эгаси бўлса, умрбод ўша темпераментда қолади. Темперамент тафаккур даражаси ёки инсонийлик фазилатларига қараб ҳам бўлинмайди. Шу боис ҳам барча темперамент вакиллари ичида иқтидорли ва иқтидорсиз, илмли ва илмсиз, виждонли ва виждонсиз кишиларни учратиш мумкин.

Темперамент 4 типга ажратиб ўрганилади:

Холерик – жиззаки, қизиққон, чакқон, беқарор, ҳиссий реактсияга бой одам. У жуда ҳаракатчан. Жуда катта иш қобилиятига эга холерик бирор ишни қизиқиб тез бошлайди-ю, охирига этказмай тез орада ташлаб қўяди. Холерик ҳеч қачон бир маромда ишлай олмайди, гоҳ ғайрат билан, гоҳ имиллаб ишлайди. Эҳтиёткорлик, матонат ва чидам талаб қилинадиган вазиятларда холерик қийин аҳволга тушиб қолади. Холерикнинг жаҳлини чиқариш жуда осон. Холерик ҳам кучли типга киради.

Сангвиник – қувноқ, чакқон, тиришқоқ ва таъсирчан одам. У теварак-атрофга тез мослашади, воқеа-ҳодисаларга реактсияси кучли бўлади. Одатда,

сангвиник гапдон одам, ҳар қандай инсон билан мулоқотга осон киришиб кетади ва суҳбат пайтида қувноқ мимикани кўп ишга солади. Ўзига ёққан ишга осонгина берилиб кетса-да, мунтазам давом этувчи ишларда қовун тушириб қўяди. Сангвиникни кулдириш осон. Сангвиник кучли типга киради.

Флегматик – вазмин, босик, камҳаракат ва ҳиссиётини жиловлаб тура оладиган одам. Флегматик одатда камгап бўлиб, ҳар қандай ишни шошмасдан бошлайди, бироқ охирига этказиб қўяди, мураккаб ёки жанжалли вазиятларда ортиқча ҳиссиётга берилмайди. Агар сангвиник тез ёниб, тез сўнадиган алангага ўхшаса, флегматик секин олов олиб, узок ёнадиган алангадир. Тез жавоб бериш зарур бўлган вазиятларда флегматик кўпинча вақтни бой бериб қўяди. Бунда сангвиник устун келади. Қатъийлик, ирода ва сабр-тоқат талаб қилинадиган ишларда эса флегматик устун. Флегматикни кулдириш ҳам, жаҳлини чиқариш ҳам қийин. Флегматик кучли типга киради.

Меланхолик – ғамгин, заиф, йиғлоқи ва журъатсиз одам. У салга хафа бўлади, жиддийроқ ишларга журъат этолмайди, ўз фикрига эга эмас. Меланхолик арзимаган қийинчиликларга бардош бера олмайди, уларга қарши курашдан воз кечади. Сангвиник ва флегматик эса қийинчиликларни осон энгишади, холерик эса уларни ҳатто йўқ қилиб юборади. Меланхоликда ижобий ҳис-туйғудан салбий ҳис-туйғулар устунлик қилади. Бахтли воқеаларга қараганда, нохуш воқеалар уларга кўпроқ таъсир қилади. Шунинг учун ҳам меланхолик доимо тушкун кайфиятда юради. Меланхолик – темпераментнинг кучсиз тип.

Шу ўринда бир нарсани алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз, яъни оила тинч ва мустаҳкам бўлиб, унда ижобий муҳит ҳукм сурса, ундаги ўзаро муносабатлар муваффақиятли бўлса, бир сўз билан айтганда инсон ҳар куни ишонч билан ўз уйи остонасини хатлаб кўчага чиқса, оиласида уни кутаётганлар борлигини ҳис қилиб яшаса, бундан ташқари, ўзи ёқтирган иши билан шуғулланса, ишлайдиган жамоасида ижобий психологик иқлим ҳукм суриб, ўз жамоасида ўз ўрнини топса, суицид деган ҳодиса бундай одам учун ёт, у суицидни ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмайди.

Хулоса қилиб шуни таъкидлашимиз мумкинки, психология аввалом бор ички ишлар органи ходимларининг фаолиятида етакчи ўринларни эгаллайди. Психология восита турлари, жихатлари, ижтимоий идрокнинг эффектлари ва шахслараро муносабатларда ҳамма вақт иштирок этади.

Келтириб ўтилган фикрларни инобатга олган ҳолда қуйидагича хулоса чиқаришимиз мумкин:

- Психология - бу мураккаб жараён бўлиб инсон ҳаётида муҳим омилда ва шахсни шаклланишида катта рол ўйнайди;
- Психология - бу ички ишлар органлари ходими муҳим таркибий қисмидир.
- Психологияда муомаланинг воситалари ва алоқа жараёнида шахсга таъсир кўрасатиш йўллари.
- Ички ишлар органлари ходими ҳар хил шахслар билан яхши мулоқот қилишлари учун уларнинг индивидуал психологик хусусиятларини билишлари лозим.
- Шахслар билан мулоқот ўрнатишда, темпераментнинг воситаларини тўғри қўллаш ички ишлар органлари ходими фаолиятини самарадорлигини оширади.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – 2023 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги 407-сон Қонуни.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелда «Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш

соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5050-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелда «Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5076-сонли Қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги «Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-10-сон Қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари ва Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари

1. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2021 йил 21 октябрдаги «Ички ишлар органлари маънавий-маърифий ишлар хизмати фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 400-сон буйруғи.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Ш.Мирзиёев «Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз». – Т., 2017 й.

V. Дарсликлар, Ўқув қўлланмалар

1. Сирлиев Б.Н. Исмаилова Н., Хакимова И.М. Юридик психологиядан практикум. Ўқув қўлланма. – Академия, 2016.
2. Душанов Р.Х., Фарфиев Ё.А. Касбий психология. Маърузалар курси. Т., 2012.5-27 б.
3. Шомуродов Ғ., оила психологияси, Т., 2000 йил.
4. Ғозиев Э., Психология, Т., 2003 йил.

Интернет сайтлари

<http://mvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ);

<http://ipkmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти);